I

Одного чудового дня, коли сонце було вже на вечірньому прузі, каліф багдадський Хасід гарненько сидів собі на тахті. У полудень так парило, що, зморений спекою, він трохи подрімав, а тепер, після сну, був благодушний і веселий. Попихкуючи, каліф курив з довгої, рожевого дерева, люльки і помалу сьорбав каву, що приніс раб. Все йому було до смаку, і, вдоволений, він раз у раз погладжував бороду. Хоч би хто глянув тоді на каліфа, одразу зрозумів би, що тому справді добре на серці.

А в такі хвилини з ним легко було говорити про що завгодно: каліф був справедливий, милостивий і до людей приязний. Тому-то великий візир Манзор щодня одвідував свого каліфа саме в таку пору. І того дня Манзор прийшов також надвечір, тільки, всупереч звичаю, був чимось заклопотаний.

Каліф одвів трохи від уст люльку і спитав:

— Чого це ти, пане великий візир, такий смутний та невеселий сьогодні? Великий візир склав навхрест руки на грудях, вклонився і відповів:

— Пане-господарю! Чи смутний я, чи ні, того не знаю, але бачив я у крамаря, який стоїть на вулиці коло твого палацу, такі гарнісінькі речі, що мене аж за серце взяло, чому-то я не маю зайвих грошей!

Каліф уже давно збирався чим-небудь потішити свого великого візира і тому звелів одному з чорних рабів спуститися униз і привести того крамаря. Незабаром раб повернувся разом з крамарем. Це був невеличкий гладкий чоловік з темно-смуглявим обличчям і в пошарпаній одежині. Він приніс з собою скриньку, де було багато всякого розмаїтого краму: персні, намиста, дорогі з оздобою пістолі, срібні чарки,

черепахові гребінці. Каліф і візир все передивились, і кінець кінцем каліф купив собі і візирові по доброму пістолю, а для візирової дружини — гребінчика. Коли крамар уже збирався зачинити свою скриньку, каліф побачив якийсь маленький прискриночок і спитав, чи немає там якого краму. Крамар зараз же розчинив прискриночок і витяг звідти табакерку з якимось чорним порошком. Був там ще довгий аркуш паперу, так чудернацьки списаний, що ні каліф, ні Манзор не здолали його прочитати.

— Обидві ці штуки дісталися мені від одного купця, а сам він знайшов їх на вулиці святого міста Мекки,— сказав крамар,— і я сам не знаю, що там є. Вам би я віддав їх за безцінок, бо мені вони ні до чого.

Каліф, який любив збирати всякі стародавні рукописи, дарма що не міг їх прочитати, купив табакерку і рукопис і відпустив крамаря.

Йому дуже кортіло довідатися, що на тому аркуші написано, і він спитав візира, чи не знає той когось, хто б добрав у цьому толку.

— Ласкавий пане й господарю! — відповів візир.— При великій мечеті живе один учений чоловік на ймення Селім, він знає всі мови. Звели йому прийти сюди. Може, він розбере ці таємничі закарлючки.

Зараз же було приведено вченого Селіма.

— Селіме,— сказав йому каліф,— кажуть, що ти дуже вчений. Ану, поглянь на цей папір, чи зумієш ти його прочитати? Як зумієш, то подарую тобі нову святкову одежу; якщо ж ні — то заробиш дванадцять разів по пиці та двадцять і п'ять палок у п'яти, бо, виходить, задарма тебе люди звуть "ученим Селімом".

Селім вклонився й промовив:

— Твоя воля, господарю!

Довго він розглядав рукопис і нарешті вигукнув:

— Це по латині, мій пане! Звеліть мене повісити, коли це неправда.

— Кажи ж,— звелів каліф,— коли по-латині, то про що там пишеться?

Селім почав перекладати:

— "Ти, хто знайшов цей папір, дякуй Богові за його ласку. Хто понюхає з цієї табакерки й промовить при тому "мутабор", той може перекинутись на яку схоче тварину і буде розуміти мову кожної з них. Як схоче він знову прийняти людське обличчя, то нехай тричі поклониться на схід сонця і промовить те саме слово. Однак стережися: поки ти перекинутий, не засмійся, а то зникне те чарівне слово з твоєї пам'яті, і ти довіку зостанешся твариною".

Почувши про отаке диво, каліф був дуже задоволений. Він звелів ученому присягтися, що той нікому не розкриє цієї таємниці, подарував йому дуже гарну нову одежину і пустив додому. А візирові своєму сказав:

— Це зветься — добре купити, Манзоре! Який я радий, що зможу стати твариною! Завтра раненько приходь сюди до мене. Ми разом підемо в поле, нюхнемо з табакерки і тоді послухаємо, про що говорять у воді й повітрі, в гаях і степах!

II

На другий день, тільки-но каліф управився одягтись і поснідати, як уже прийшов великий візир, щоб за каліфовим наказом піти з ним разом на прогулянку. Каліф запхнув табакерку з чарівним порошком за пояс і, звелівши своєму почтові залишатися на місці, рушив у дорогу вдвох із великим візиром. Спочатку вони йшли нескінченними садами каліфа,

даремно вишукуючи якусь живу тварину, щоб спробувати, які-то з них мастаки на звірячу мову. Не зустрічаючи нічого путнього, візир сказав каліфові, що, на його думку, найкраще було б піти за сади, аж до ставу, де він часто-густо бачив чорногузів. Своєю поважною поведінкою і чудним клекотом вони завжди привертали його увагу.

Каліфові сподобалася думка візира, і вони рушили далі. Прийшовши до ставу, вони побачили там одного чорногуза, що, шукаючи жаб, никав туди й сюди і раз у раз щось лопотів сам собі. А вгорі тим часом ширяв другий чорногуз: він спускався на цю саму місцину.

— Клянуся своєю бородою, найласкавіший пане,— промовив великий візир,— зараз ці обидва цибаті розпочнуть між собою цікаву балачку. Що, коли б нам поробитися чорногузами?

— До діла сказано! — зауважив каліф.— Тільки спершу ще раз треба пригадати собі, як знов набрати людського вигляду... Ага, так: тричі поклонитися на схід сонця і промовити "мутабор" — тоді я знову буду каліфом, а ти візиром. Тільки ж, боронь Боже, нас сміятися, бо тоді ми пропали!

Поки каліф говорив, другий чорногуз опинився в нього над головою і почав спускатися на землю. Швиденько вийняв каліф з-за пояса табакерку, сам потягнув добру понюшку, потім і візирові дав так само добре понюхати. Після цього обидва гукнули: "Мутабор!"

Тоді ноги у них постискалися, поробилися тонкими та червоними, гарні жовті туфлі каліфа та його супутника стали неоковирними лапами чорногуза; руки поперевертались на крила, шия витяглась із плечей і стала, мов дуга, кривою й довгою; борода зовсім зникла, а все тіло вкрилося м'яким пір'ям.

— Який у вас, пане візир, чудовий дзьоб! — промовив каліф, отямившись від здивування.— Клянуся бородою Магомета, нічого подібного не доводилось мені бачити за все моє життя.

— Красненько дякую,— відповів великий візир і вклонився каліфові. — Та дозволю собі запевнити вашу величність, що й ви чорногузом виглядаєте чи не ліпше, ніж каліфом. А коли є у вас охота, то ходімо послухаємо розмову наших нових родичів і перевіримо, чи таки справді ми тямимо чорногузячу мову.

Тим часом другий чорногуз уже спустився додолу. Він почистив дзьобом ноги, пригладив на собі пір'я і пішов до першого чорногуза. Новоспечені чорногузи хутенько подалися до них і, наблизившись, на свій превеликий подив, почули і зрозуміли таку розмову:

— Добридень, пані Цибата! Так рано, а ви вже на луці?

— Спасибі вам, люба Цокотухо! Я тут собі трошки на сніданок спромоглася. Може б, і ви з'їли четвертинку ящірки? Чи, може, вам більше до вподоби ніжне жаб'яче стегенце?

— Дуже вам дякую! Щось у мене сьогодні немає ніякого апетиту. Я прилетіла сюди зовсім в іншій справі. Сьогодні у мого татуся будуть гості, і мені доведеться перед ними танцювати; то я й надумала трошки наломитися тут на просторі.

По тій мові молода чорногузка пустилася химерно вибрикувати вподовж луки. Каліф і Манзор аж дзьоби пороззявляли, дивлячись на неї. А коли вона прибрала картинну позу, стала на одній нозі й затріпотіла крилами, то обидва ніяк не могли стриматись, і в них з дзьобів вирвався такий непереробний регіт, що вони довго не могли спинитися.

Каліф опам'ятався перший.

— Оце так штука! — вигукнув він.— Такої розваги ні за які гроші не побачиш! Шкода, що нерозумні тварини злякалися нашого сміху, а то б, мабуть, ми ще почули їхні співи!

Раптом великий візир згадав, що, поки вони перевертні, їм не можна сміятись, і з жахом сказав про це каліфові.

— Еге! — вигукнув той.— Клянуся Меккою і Медіною[1], це буде погана справа, якщо доведеться мені зостатися чорногузом! Ану спробуй пригадати те дурне слово, бо я щось ніби забув його.

— Нам треба поклонитися тричі на схід сонця і при тому промовити: "Му-му-му".

Обидва нетяги поставали лицем до схід сонця і так старанно кланялися, що аж черкали дзьобами по землі. Та — лишенько! — чарівне слово без сліду зникло з їхньої пам'яті. І хоч скільки бив поклони каліф, хоч скільки силкувався великий візир промовляти при тому своє "му-му-му", ніщо не допомагало, і обидва горопахи, Хасід та його візир, як були, так і лишилися чорногузами.

III

Сумно никали зачаровані каліф та візир по полях і болотах, не знаючи, як здихатися такої напасті. Вискочити з чорногузячої шкури вони не могли; так само нічого було й думати про повернення в Багдад, щоб назвати себе. Бо хто ж таки повірив би якомусь чорногузові, що він каліф? А якби хтось і повірив, то навряд чи схотіли б жителі Багдада мати каліфом чорногуза.

Так тинялися вони без пуття багато днів підряд, харчуючись сяк-так городиною і ледве пережовуючи їжу довгими дзьобами. До м'якого харчу — ящірок та жаб — не було в них ніякісінького апетиту: вони боялися, щоб ці ласощі не зашкодили їхнім шлункам. Єдиною втіхою в

їхньому злиденному становищі було те, що вони вміли літати; тож каліф і візир літали над Багдадом, сідали на дахи й дивилися, що там діється без них.

У перші ж дні вони помітили великий неспокій і сум на вулицях. Та вже десь на четвертий день після того, як каліф і візир були зачаровані, побачили вони, сидячи на каліфовому палаці, бучну процесію. Грала музика, торохтіли бубни, і якийсь чоловік, вдягнений у розкішну, оксамитову з золотом мантію, їхав верхи на розцяцькованому коні, а довкола йшов блискучий почет і вирував людський натовп. Пів-Багдада бігло за ним, і всі вигукували: "Слава Мізрі, володареві Багдада!"

Чорногузи перезирнулися між собою, і каліф Хасід промовив:

— Тепер ти збагнув, пане візир, для чого я зачарований? Цей Мізра — син мого запеклого ворога, могутнього чарівника Кашнура, який у лиху годину поклявся помститися мені. Та я не втрачаю надії. За мною, вірний товаришу моєї недолі! Ми помандруємо на могилу пророка, може, там, у святім місті, згинуть чари і ми визволимося.

Вони знялися з даху каліфового палацу й полетіли навпростець до Медіни. Та не так-то легко було їм летіти, бо обидва ще не призвичаїлись добре орудувати крилами.

— Ой паночку,— зітхнув після двох годин мандрівки візир,— здаюсь на вашу ласку! Несила моя далі летіти, бо надто вже швидкі ви на крила. Та й смеркає уже, і ми б добре зробили, коли б пошукали якогось пристановища на ніч.

Хасід зглянувся на благання свого візира, і, побачивши внизу в долині якесь руйновище, вони стали туди спускатися. Місце, куди вони прибилися, щоб перебути ніч, було колись пишним палацом. З-під руїн ще стриміли подекуди чудові колони, а численні покої, що з них деякі добре збереглися, свідчили про колишню розкіш.

Хасід та його супутник пішли по ходах, шукаючи сухого закутка. Аж раптом чорногуз Манзор зупинився і мов до землі приріс.

— Пане й господарю мій,— прошепотів він тихенько,— хоча великому візирові, а до того ж чорногузові, не личить боятися лихих привидів, мені щось недобре на серці, бо десь тут, поблизу, мені виразно почулися зітхання й стогін.

Каліф теж спинився і, прислухавшись, почув зовсім виразний плач, що скидався більше на людський, ніж на звірячий. До краю здивований, він хотів негайно піти туди, звідки долинав голос. Але візир ухопив його дзьобом за крило й невідступно благав не кидатися назустріч новій, невідомій небезпеці. Та дарма! Каліф, що мав і під чорногузячим крилом хоробре серце, вирвався, аж кілька пер з крила загубив, і кинувся у темний прохід. Підійшовши до нещільно причинених дверей, він зовсім виразно почув тяжкі зітхання і ніби якесь виття. Каліф штовхнув дзьобом двері й, остовпілий, спинився на порозі. Посередині просторої напівзруйнованої кімнати, куди через єдине заґратоване віконце ледь пробивалося світло, він побачив велику сову. Вона сиділа долі, й буйні сльози котилися з її круглих очей, а з кривого дзьоба раз у раз виривалося хрипке тужливе голосіння. Та коли вона побачила каліфа і його візира, який тим часом теж наблизився до порога, з її грудей вирвався оглосний крик радості. Змахнувши крилом сльози з очей, вона, на превеликий подив обох чорногузів, привіталася до них чистою арабською мовою.

— Доброго здоров'ячка, панове чорногузи! Я вас зустрічаю, як гарну ознаку мого визволення, бо мені було колись напророковано, що чорногузи принесуть мені велике щастя!

Трохи отямившись від здивування, каліф також привітався до сови, потім вигнув шию, поставив свої довгі ноги в граціозну позу і сказав:

— Пані сово! Твої слова дозволяють нам бачити в тобі товариша по недолі. Тільки ж, лишенько! Марна твоя надія, ніби з нами прийде твоє визволення. Вислухавши нашу історію, ти сама побачиш, які безпорадні ми самі.

Сова зажадала почути цю історію, і каліф розповів їй усе, як було.

IV

Після того, як каліф закінчив свою розповідь, сова подякувала і сказала:

— Послухайте ж і мою історію, бо я теж не менш нещасна, ніж ви. Мій батько — король Індії, а я його єдина безталанна дочка, зовуся Лузою. Той самий чарівник Кашнур, що позаворожував вас, і мене наразив на біду. Одного дня він прийшов до мого батька, щоб посватати мене за свого сина Мірзу. А батько мій, треба вам сказати, людина гаряча, то він узяв і добренно турнув того свата. Та лихий чаклун знову пробрався до нас, на цей раз у зовсім іншому вигляді: коли я, гуляючи якось у саду, захотіла пити, він, перевдягнутий рабом, почастував мене таким зіллям, після якого я перекинулась в оцю гидку потвору. З переляку я зомліла, а він заніс мене аж сюди і страшним голосом залящав над самим вухом: "Залишайся тут мерзенною тварюкою, зненавидженою навіть звірами, до самого твого кінця або доти, поки знайдеться така людина, що по добрій волі схоче одружитися з тобою, такою страшною потворою. Отака моя помста тобі й твоєму гордовитому батькові!"

Відтоді минуло багато місяців. У самоті й журбі живу я, мов пустельниця, в цьому руйновищі, огидна всім на цілому світі, страшна навіть звірам. Для мене нема краси божого світу, бо вдень я сліпа, і тільки тоді, коли місяць осяває ці сумні руїни своїм блідим промінням, з очей моїх спадає чорне покривало.

Сова замовкла і вдруге витерла крилами очі, бо власна печальна історія краяла їй серце до сліз.

Каліф, слухаючи розповідь принцеси, впав у глибоку задуму.

— Коли я не помиляюсь,— промовив він,— то між нашим нещастям та твоєю недолею є якийсь таємний зв'язок. Тільки як його в світі знайти ключ до цієї загадки?

Сова йому відповіла:

— О пане-господарю! І мені так само здається. Бо колись давно, як була я ще зовсім маленькою, одна мудра жінка напророкувала, що чорногузи принесуть мені велике щастя. І, здається, я знаю, як ми змогли б визволитись.

Каліф дуже здивувався і спитав, що вона має на думці.

— Чарівник, який зробив нас нещасними,— пояснила вона,— щомісяця приходить сюди, на оці руїни. Тут неподалік є світлиця, в ній він кожного разу справляє бенкет з таким, як сам, товариством. Уже багато разів я підслуховувала їхні розмови. Бенкетуючи, вони вихваляються один перед одним своїми безсоромними витівками. Мабуть, і цей раз так буде, і, може, він вимовить те чарівницьке слово, що ви його забули.

— О дорога принцесо! — вигукнув каліф.— Скажи ж бо, коли він прийде і де та світлиця?

Сова якусь хвилину мовчала, а потім промовила:

— Не прогнівайтесь, але я можу задовольнити ваше бажання тільки з однією умовою.

— Кажи ж бо! Кажи швидше! — хвилювався каліф.— Наказуй, я ладен зробити все що завгодно!

Тоді сова сказала:

— Я б хотіла також визволитись, а це можливо тільки в тому разі, коли хто-небудь з вас візьме мене дружиною.

Обидва чорногузи були дуже збентежені. Каліф моргнув візирові, щоб той на часинку вийшов з ним за поріг.

— Великий візире, сказав каліф за дверима,— хоч як це неприємно, але ви все-таки могли б погодитись.

— Е ні, відповів той,— щоб мені моя жінка, як я вернуся додому, очі з лоба видерла? Та й до того я вже, хвалити Бога, старий чоловік, а ви, мій паночку, нівроку вам, молоді й нежонаті, то й могли б швидше одружитися з молодою вродливою принцесою.

— Еге ж,— зітхнув каліф, сумно опустивши крила,— хто ж то тобі сказав, що вона молода та ще й вродлива? Це однаково, що купувати кота в мішку!

Вони ще довго сперечалися між собою, аж поки каліф не побачив, що його візир краще довіку залишиться чорногузом, аніж одружиться з совою. Тоді він вирішив сам виконати ту умову.

Сова дуже зраділа. Вона запевняла чорногузів, що вони з'явилися дуже вчасно, бо, мабуть, уже цієї ночі чарівники будуть у зборі.

Сова повела чорногузів до світлиці, де збиралися чарівники. їм довелося довгенько йти темним ходом. Аж ось через щілину напівзруйнованої стіни їм в очі ударило яскраве світло. Коли вони наблизилися до тієї щілини, сова наказала їм стояти якнайтихіше. Крізь

щілину було видно велику світлицю, прикрашену колонами й розкішними меблями і осяяну яскравим світлом численних різноколірних ламп. Посередині стояв круглий стіл, геть заставлений всілякими вишуканими стравами. Кругом стола сиділо вісім чоловік. Серед них чорногузи впізнали того крамаря, що продав їм чарівний порошок. Його саме попрохали розказати товариству про свої нові витівки. І той між іншим розповів їм історію про каліфа та його візира.

— Що ж то за слово ти їм загадав? — спитав його інший чарівник.

— Таки справді трудне, латинське — "мутабор".

V

Коли чорногузи, стоячи біля щілини, почули те слово, то мало не збожеволіли від радості. Вони побігли до виходу із зруйнованого палацу так швидко, як тільки несли їх довгі ноги, і бідолашна сова ледве встигала за ними. Нарешті каліф зупинився і зворушено сказав сові:

— Ти врятувала життя мені й моєму другові. Нехай же у вічну подяку за все те, що ти зробила для нас, я буду твоїм чоловіком.

Тоді чорногузи поставали лицем на схід і тричі схилили свої довгі шиї навпроти сонця, що якраз виринало з-за гір. "Мутабор!" — гукнули вони, аж луна пішла, і в одну мить перекинулися на людей. Безмірно раді, що знову здобули життя, пан і слуга, сміючись і плачучи, кинулись один одному в обійми. Та як же здивувалися обидва, коли обернулися! Прекрасна, пишно вбрана дівчина стояла перед ними. Посміхаючись, вона простягла руку каліфові.

— Хіба ви не впізнаєте вашої нічної сови? — спитала вона.

Справді, то була вона. Каліф у захваті від її краси та грації аж скрикнув:

— Яке то щастя, що я був зачарований у чорногуза!

Всі троє разом рушили до Багдада. Каліф знайшов при собі не тільки табакерку з чарівним порошком, а ще й гаманець з грішми. За ті гроші він купив у найближчому селищі все, що їм треба було для подорожі, і незабаром вони опинилися перед воротьми Багдада.

Повернення каліфа було великою несподіванкою для людей. Усі думали, що він загинув, і тепер дуже раділи, знову побачивши свого улюбленого володаря. Тим дужче запала в їх серцях ненависть проти дурисвіта Мізри. Вони рушили до палацу і схопили старого чарівника разом з сином. Старого каліф звелів одвести у той самий зруйнований палац, де жила принцеса, коли була совою, і там повісити. А синові, який в батьковій чорній науці нічого не тямив, каліф дав на вибір: або прийняти смерть, або понюхати чарівного порошку. Коли ж Мізра вибрав останнє, то великий візир почастував його з табакерки, і чарівницьке слово каліфа перевернуло того в чорногуза. Каліф звелів замкнути його в залізну клітку й поставити в своєму саду.

Довго й щасливо жив каліф Хасід із своєю вірною дружиною, принцесою. Та найбільше він бував задоволений тоді, коли після полудня одвідував його великий візир. Розмовляючи, вони часто-густо згадували про свої давні пригоди, коли обидва були чорногузами. І коли каліф бував дуже веселий, тоді він, попри всю свою статечність, показував великому візирові, який був з того чорногуз. Він поважно, не згинаючи ніг, походжав по кімнаті, клацав язиком, розмахував руками, зображаючи, як великий візир кланявся на схід сонця й марно вигукував: "Му-му-му". Для дружини каліфа та його діток ці сцени були великою втіхою і розвагою. Одначе коли каліф надто вже довго клацав язиком, кланявся і вигукував "му-му-му", то візир погрожував йому, всміхаючись у бороду:

— Глядіть, пане-господарю, щоб я не розказав вашій дружині, що то була за розмова перед дверима принцеси-сови...

[1] Мекка і Медіна — місця поклоніння у мусульман.